

İbrahim Məhəmmədli TUMASLI

ADAU-nin “Mühasibat uçotu və audit” kafedrasının magistri

E-mail: ibrahimtumasli@gmail.com

DAXİLİ AUDİT SİSTEMİNİN KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNDƏ QURULMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə

Məqalədə aqrar sahədə innovativ texnologiyaların tətbiqi və informasiya proqram təminatının daxili audit sisteminin kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində qurulması zamanı bir çox istiqamətlərdən biri kimi təsirliyi və ümumilikdə KOS subyektlərində DAS-nın əhəmiyyətinə yer verilmişdir. Daxili auditin növlərə bölünməsi və onun maliyyə faydalılığına təsiri araşdırılması və nəticələrinin göstərilməsi məqalənin əsas hədəfi hesab edilir. Həmçinin məqalədə daxili audit müəssisələrin daxili nəzarət və risklərin idarə edilməsi qaydaları, daxili auditin prinsipləri, daxili audit işinin qurulması məsələləri və KOS subyektlərində DAS üçün mümkün proqram məhsullarından daha çox yerli sistemlərdən istifadə imkanları araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *daxili audit, KOS, proqram təminatı, audit prinsipləri.*

JEL:F02

UOT:336

DOI: <https://doi.org/10.54414/UOZU2717>

Giriş

Bir çox tədqiqatlar göstərir ki, idarəetmənin əsas elementi etibarlı və düzgün informasiyadır. Bu informasiya idarəetmə qərarlarına bir başa təsir etməklə idarəetmənin keyfiyyətinə və faydalılığına düz mütənasiblik təşkil edir. Mühasibat uçotunun əsas fəlsəfəsi kimi qərarların qəbulunda istifadə ediləcək məlumatların mühasibat uçotu vasitəsi ilə mötəbərliyinin qorunması ideyası sadəcə uçotun düzgün qurulması ilə kifayətlənmir. Bura həm də bu məlumatlar bazasının hər bir məlumatının yoxlanması işinin də düzgün qurulması da daxildir. Ona görə də hesab edirik ki, təsərrüfat subyektləri üçün daxili audit işinin düzgün və sistemli qurulması gələcəkdə baş verəcək risklərdən sığortalanmaya və mənfəət normasının artırılmasında əsaslı rol oynayacaqdır. KOB-larda daxili audit imkanları effektiv idarəetmənin, risklərin idarə edilməsinin və uyğunluğun təmin edilməsində mühüm rol oynayır. KOS-ların iri korporasiyalar kimi mürəkkəb daxili audit funksiyalarını qurmaq üçün resursları olmasa da, onlar hələ də öz ölçülərinə və ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış effektiv imkanlar inkişaf etdirə bilərlər.

Əsas mətn

Daxili audit işinin əsas məqsədi - hər bir təsərrüfat subyektinə qüvvədə olan qanun və hüquqi-normativ sənədlərə, həmçinin beynəlxalq standartlara əsasən daxili auditin strukturunu və onun təşkilinə nail olunmasıdır. Hesab edirik ki, hər bir təsərrüfat subyekti bu məqsədə mövcud beynəlxalq təcrübədən və standartların verdiyi imkanlardan yararlanaraq çata bilər. Qanunvericiliyə əsasən daxili nəzarət və daxili auditin təşkili qaydaları bu xidməti yerinə yetirə bilən daxili audit sistemi tələb edir və daxili auditin “aktivlərin təhlükəsizliyini təmin edən müvafiq nəzarət mexanizmlərinin mövcudluğunu və adekvatlığını, səhmdarlara, nəzarətçilərə orqanlara və ictimaiyyətə təqdim etdiyi dövrü hesabatların dəqiqliyini, tamlığını və dürüslüyünü təsdiq etmək” məqsədini göstərməlidir. (7)

Daxili audit müəssisələrin daxili nəzarət və risklərin idarə edilməsi qaydalarına görə fəaliyyətinin səmərəliliyinə əsaslanan müstəqil rəyə malik audit xidmətidir. Daxili audit məsisəsinin daxili nəzarət sistemlərinin mütəmadi yoxlanılması prosesinin, habelə müəssisənin etibarlı və prudensial idarə edilməsini və fəaliyyətini təmin edən daxili nəzarət sisteminin

bir hissəsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, Daxili audit müəssisənin Müşahidə Şurasından və İdarə Heyətindən müstəqil olaraq fəaliyyət göstərir. Heasb edirik ki, daxili audit əsasən aşağıdakı daxili auditin prinsipləri əhatə edir:

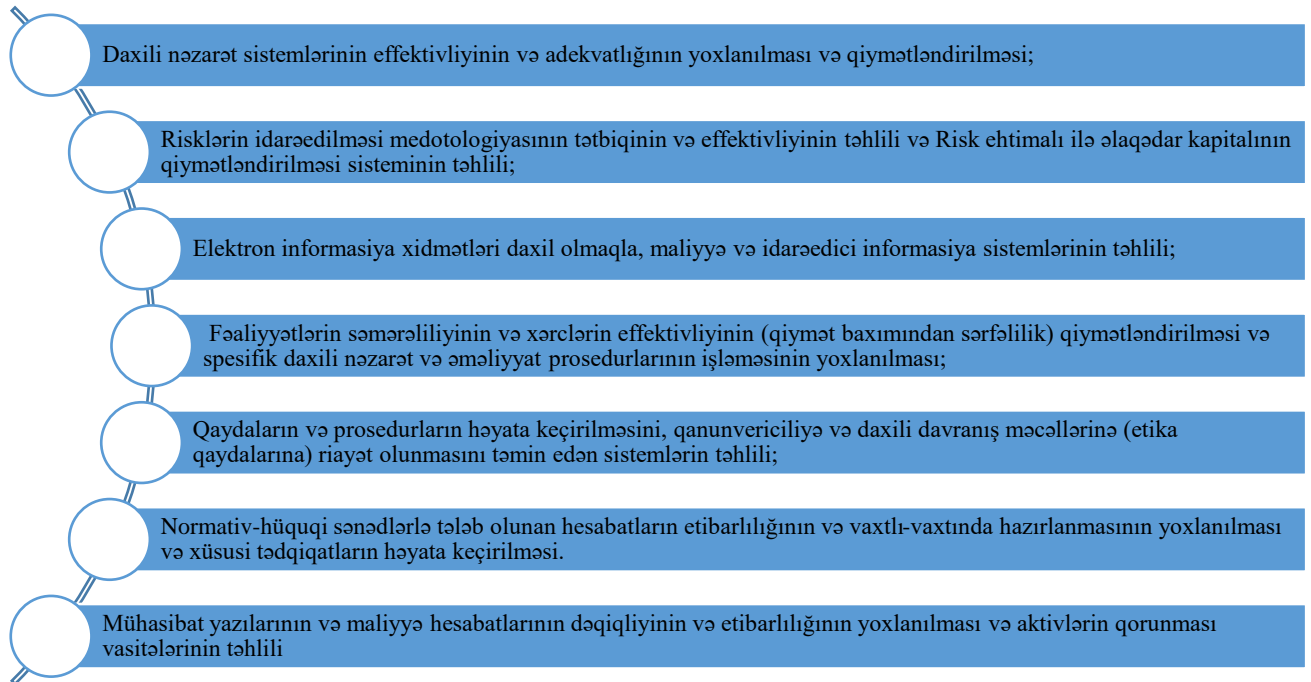
- 1) *Davamlılıq* -bu fəaliyyət başdan başa həyata keçirilir.
- 2) *Müstəqillik* - auditin obyektiv və tərəfsizlik prinsiplərin qorunması ilə həyata keçirilir.

3) *Peşəkar səriştə* - bilik və təcrübəyə sahib olmalıdır.

4) *İşin miqyası* - auditin əhatəliyi müəssisənin bütün fəaliyyətini əhatə etməlidir.

5) *Məxfilik*. Daxili auditor öz vəzifələrini həyata keçirərkən əldə etdiyi məlumatların qorunmasında və istifadəsində sayıq olmalı və bu məlumatları şəxsi maraqlar üçün zərər verəcək şəkildə istifadə etməməlidir. (Kazımov və Namazova, 2011)

Daxili audit işinə aşağıdakılar daxildir:

Həcmindən asılı olmayaraq daxili auditin funksiyalarından bir də müəssisənin bütün bölmələrinin fəaliyyətinin yoxlanması və qiymətləndirilməsidir. Deməli kiçik təsərrüfat subyektlərində də daxili audit işinin həcmi, daimi olaraq nəzarət sisteminin faydalılığının və uyğunluğunun, həmçinin nəzarət üzrə vəzifələrin yerinə yetirilməsinin qiymətləndirməsindən və yenidən yoxlanılmasından ibarətdir.

Son zamanlar daxili audit sisteminin kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində qurulmasının əsas iki müasir istiqamətləri göstərilir: məxfilik və peşəkarlıq. Belə ki, audit fəaliyyətini həyata keçirilərkən daxili auditor müəssisə, onun işçiləri və rəhbərləri haqda məxfi məlumatları əldə edə bilər. Bu məxfi məlumatları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

a) idarəçilər və onların tabeliyindəki işçilərin əmək haqqı ödənişləri;

b) debitor və kreditorların maliyyə vəziyyəti haqqında informasiyalar;

c) müəssisənin uzunmüddətli aktivləri haqqında məlumatlar;

d) xərclər və gəlirlər haqqında müfəssəl məlumatlar;

e) müəssisənin strateji (əlan edilməyəcək) planları və onun detalları;

f) risklər və saxtakarlıq ilə əlaqədar araşdırmalar və mümkün hüquqi işlər və sairə.

Daxili audit işçisi öz xidməti zamanı əldə olunmuş və ya ehtimal etdiyi bu cür məlumatların istifadəsinə son dərəcə sayıq olmalı və ancaq qanunvericilik əsasında 3-cü şəxsə təqdim etməlidir. Digər əsas istiqamət isə peşəkarlıq ilə əlaqədardır. Həmçinin daxili audit işçisi həm də peşəkar səriştəyə malik olmalı, həyata keçirdiyi işlərin texniki, təşkilatı, psixoloji, elmi və ixtisas bacarıqları kimi yüksək səviyyəli təcrübə tələb

etməsinə və bu göstərilən qabiliyyətlərə yiyələnməsini bilməlidir. Bu qabiliyyətlərə aşağıdakıları göstərmək olar:

a) Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları (MHBS) haqqında anlayış və onların tətbiqi təcrübəsi;

b) Daxili audit prosesinin aparılması Beynəlxalq audit standartları (BAS) üzrə bilik və bacarıqlar;

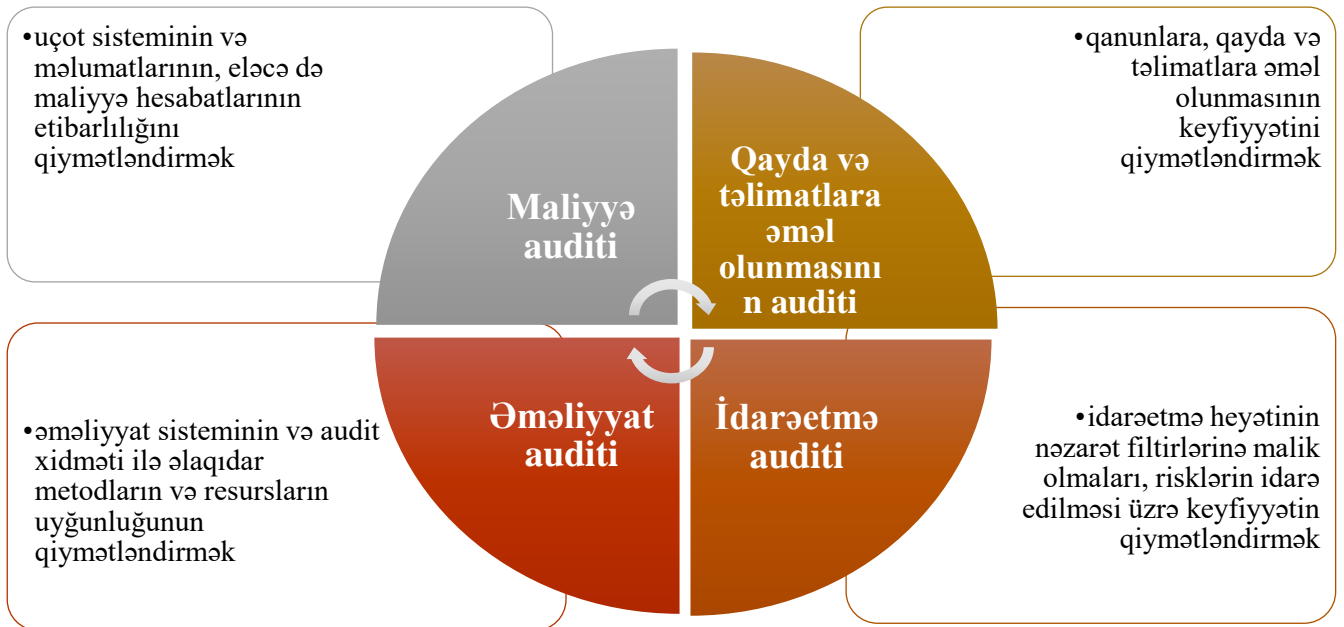
c) DAS-nin və qaydalarının yaradılmasında və qiymətləndirilməsində üzrə yüksək dərəcədə səriştə;

d) Müstəqilliyi qorumaq qabiliyyəti və sirr verməmə;

e) Müşahidə aparmaq və faktların aşkar edilməsi qabiliyyəti və istər son istərsədə aralıq hesabatların hazırlanması bacarığı;

f) Risklərin müəyyən edilməsi və ehtiyatların səfərbərliyi qabiliyyəti və sairə.

Hesab edirik ki, kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün aşağıdakı daxili auditin növləri fərqləndirmək olar:

Göründüyü kimi kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün daxili auditin növlərini fərqləndirmək həm də ona görə lazımdır ki, daxili auditin fəaliyyət sahəsi müəyyənləşə bilsin. Məsələn ən xırda həcmli müəssisələr də bilməlidir ki, anlar maliyyə nəzarətindən başqa da idarəetmə funksiyalarının və ya ümumi əməliyyat işlərinin yerinə yetirilməsi üzrə yoxlamalara da açıq obyektlərdir.

Yuxarıda göstərilən məsələlərlə yanaşı müasir dövrün əsas nəzarət istiqamətlərindən biri avtomatlaşdırılmış sistemlərdir. Bu sistemləri fikrimizə, iki yerə bölmək olar: 1) daxili və KOS-ın nəzarətində olan sistemlər; 2) kənar və KOS-ın nəzarətində olmayan sistemlər.

Birinci daxili və KOS-ın nəzarətində olan sistemlərin də özünün təsnifləşdirməsini apardıqda aşağıdakı kimi göstərə bilirik:

a) Mühasibat uçotu üzrə proqram təminatları

b) Daxili audit işinin qurulması üzrə proqramlar (audit testləri, yoxlama alətləri və s.)

c) Əməliyyat sistemləri (istehsalatı şərtləndirən istənilən “ağıllı” vasitələr

d) Digər innovativ sistemlər

İkinci kənar və KOS-ın nəzarətində olmayan sistemləri isə aşağıdakı kimi təsnifləşdirməsini göstərə bilirik:

a) Nəzarətedici üst qurum tərəfindən fəaliyyətə uyğunlaşdırılmış ümumi mühasibat uçotu üzrə proqram təminatları (1C, Logo, Az-Muhasib, SMART və s.)

b) Kənar audit təşkilatının öz proqram məhsulları (Bigfour və ya digər həcmli audit təşkilatlarının öz proqram məhsulları (adətən qapalı sistemlər olub ancaq öz prosedurları və ümumi qaydalarda isə BAS uyğunlaşdırılmış sistemlər.

c) Sertifikatlaşdırılmış əməliyyat sistemləri üzrə proqramlar(əsasən bütün sistemlərlə inteqrasiya edilmiş sistem olun hesabatlq modul-larına görə daha müasir hesab edilən proqram təminatları)

Göründüyü kimi hər iki (daxili və kənar) sistemin fərqi əsasən onların daha müasir olması və daha çox yerli və kənar sistemlərə inteqrasiya oluna bilənliyi ilə ölçülür.

Nəticə

Araşdırmalarımızın nəticəsi kimi daxili audit sisteminin kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində qurulması istiqamətləri aşağıdakı istiqamətləri göstərmək olar:

✓ Riskin Qiymətləndirilməsi: KOS-lar öz biznes məqsədlərinə uyğun riskləri müəyyən etməli və prioritetləşdirməlidirlər. Bura maliyyə riskləri, əməliyyat riskləri, uyğunluq riskləri və strateji risklər daxildir. Bu risklərin başa düşülməsi ən kritik sahələrə yönəlmiş daxili audit planının hazırlanmasına kömək edir.

✓ Daxili nəzarət və itkilərin qarşısının alınması və aşkarlanması: Riskləri azaltmaq və aktivləri qorumaq üçün güclü daxili nəzarətin yaradılması vacibdir. Daxili audit mövcud nəzarət vasitələrinin effektivliyini qiymətləndirə və zəruri hallarda təkmilləşdirmələri tövsiyə edə bilər. Ümumi diqqət mərkəzində olan sahələrə naəğd pulla işləmə prosedurları, inventar idarəetməsi və İT sistemləri üçün giriş nəzarəti daxildir. Daxili audit KOS-lar daxilində dələduzluğun aşkar edilməsində və qarşısının alınmasında mühüm rol oynayır. Buraya maliyyə əməliyyatlarının nəzərdən keçirilməsi, tendensiyaların və anomaliyaların təhlili, vəzifələrin ayrılması və məlumat verənlərin siyasətləri kimi dələduzluğun qarşısının alınması tədbirlərinin həyata keçirilməsi daxildir.

✓ Uyğunluğun Monitorinqi: KOS-lar sənaye və yerləşdikləri yerdən asılı olaraq müxtəlif tənzimləyici tələblərə əməl etməlidirlər. Daxili audit müntəzəm yoxlamalar və qiymətləndirmələr aparmaqla qanunlara, qaydalara və sənaye standartlarına uyğunluğu təmin etməyə kömək edə bilər. KOS-ların daha böyük

təşkilatlar kimi ayrıca audit komitəsi olmaya bilər, direktorlar şurası və ya biznes sahibləri daxili audit fəaliyyətlərinə nəzarəti və dəstəyi təmin etməlidir. Audit nəticələrinin operativ şəkildə araşdırılmasını təmin etmək üçün aydın kommunikasiya kanalları yaradılmalıdır.

✓ Davamlı Təkmilləşdirmə və resursların optimallaşdırılması: Daxili audit birdəfəlik fəaliyyət deyil, təşkilatın fəaliyyətinin artırılmasına yönəlmiş davamlı proses olmalıdır. KOS-lar dəyişən biznes mühitlərinə və yaranan risklərə uyğunlaşmaq üçün daxili audit proseslərini mütəmadi olaraq nəzərdən keçirməli və yeniləməlidirlər. KOS-larda məhdud resursları nəzərə alaraq, daxili audit təkmilləşdirmələrin ən əhəmiyyətli təsir göstərə biləcəyi sahələrə üstünlük verməlidir. Bu, texnologiyadan istifadəni, müəyyən audit fəaliyyətlərini autsorsinqi və ya mövcud işçilərin audit funksiyalarını yerinə yetirmək üçün çarpaz təlim keçməsinə əhatə edə bilər.

✓ Təlim və İnkişaf: Daxili audit işçiləri üçün təlim və inkişaf proqramlarına sərmayə qoymaq KOS-larda bacarıqların yaradılması üçün vacibdir. Buraya audit standartları və metodologiyaları üzrə texniki təlimlər, həmçinin ünsiyyət və problemlərin həlli kimi yumşaq bacarıqlar daxildir.

Bu əsas sahələrə diqqət yetirməklə, KOS-lar effektiv, səmərəli və biznes məqsədlərinə uyğun gələn daxili audit imkanlarını inkişaf etdirə bilərlər. Baxmayaraq ki, yanaşma daha böyük təşkilatlardan fərqli ola bilər, lakin davamlı inkişaf və uğur üçün yaxşı idarəetmə və risklərin idarə edilməsi prinsipləri vacib olaraq qalır.

Hesab edirik ki, KOS subyektlərində daha çox yerli sistemlərdən istifadə ağılabatandır və bu sahə üzrə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi daha münasib hesab edilə bilər:

1. Yerli istehsalı dəstəkləyən proqram təminatlarına əlçatanlığın artırılması (təqdimatlar, proqramların ianə edilməsi və s.)

2. Kənar proqram təminatlarının istifadəsi üzrə kadr hazırlığı

3. Vergi və ya digər dövlət orqanlarının hesabatlarının hazırlanmasında istifadə ediləcək ümumi təyinatlı proqram məhsullarının yaradılması

4. Yerli mütəxəssislərim tələbləri əsasında yaradılacaq özünü yoxlama modulları və DAS

əsasında istifadəsi məcburi olan sistemlərin hazırlanması.

İstərdik ki, DAS yaradılmasında əsas kimi KOS subyektlərində yerli və xarici ölkə təcrübələri və BAS ilə yanaşı məcburi şəkildə sertifikatlaşdırılmış proqram təminatlarından da istifadə edilsin. Belə yanaşma gələcəkdə vaxta qənaət, yoxlama risklərinin minimuma endirilməsi və nəzarətin daha qərəzsiz aparılması ilə nəticələnərdi.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. "Audit xidməti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, Azərbaycan Respublikasının Milli auditor standartları.
2. Auditorların peşə etikası məcəlləsi, Bakı, 2006.
3. Abbasov I.M. Audit. (dərslük). Bakı, 2007

4. Cəfərov A., Kərimzadə K., "Audit işini necə təşkil etməli?" , Bakı, İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzi, 2009.

5. Q.İbadoğlu, R.Kazımov "Audit işi: praktika və nəzəriyyə". Bakı, İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzi, 2009.

6. R.N.Kazımov, C.B.Namazova PRAKTIKI AUDIT (Dərslük) BAKI – 2011

7. https://aba.az/wp-content/uploads/2016/03/Daxili_audit_standarti.pdf

8. AR Vergilər məcəlləsi

9. BMHS üzrə Milli Diplom I nəşr 2010 səhifə 665

10. <https://www.muhasib.az/article.php?cat=2&n=251>

11. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-629X.1983.tb00042.x>

12. <https://www.aicpa.org/cpe-learning/course/an-overview-of-lease-accounting>

Ибрагим Мухаммедали ТУМАСЛИ
магистр кафедры «Учет и аудит» АДАУ
E-mail: ibrahimtumasli@gmail.com

НАПРАВЛЕНИЯ СОЗДАНИЯ СИСТЕМЫ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА В СУБЪЕКТАХ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА

Резюме

В статье рассматривается применение инновационных технологий в аграрной сфере и эффективность информационного программного обеспечения как одно из многих направлений создания системы внутреннего аудита на малых и средних предприятиях и значение САС на МСП в целом. Основная цель статьи — разделить внутренний аудит на виды, изучить его влияние на финансовую полезность и показать его результаты. Также в статье рассматриваются правила внутреннего контроля и управления рисками предприятий внутреннего аудита, принципы внутреннего аудита, вопросы организации работы внутреннего аудита, а также возможности использования локальных систем вместо возможных программных продуктов для САС на предприятиях МСБ.

Ключевые слова: внутренний аудит, КОС, программное обеспечение, принципы аудита.

Ibrahim Muhammedali TUMASLI

Master of "Accounting and Audit" department of ADAU

E-mail: ibrahimtumasli@gmail.com

DIRECTIONS FOR ESTABLISHING THE INTERNAL AUDIT SYSTEM IN SMEs SUBJECTS

Summary

In the article, the application of innovative technologies in the agricultural field and the effectiveness of information software as one of the many directions in the establishment of the internal audit system in small and medium-sized enterprises and the importance of DAS in SMEs in general. The main goal of the article is to divide internal audit into types and to examine its impact on financial usefulness and to show its results. Also, the article examines the internal control and risk management rules of internal audit enterprises, the principles of internal audit, the issues of establishing internal audit work, and the possibilities of using local systems rather than possible software products for DAS in SMEs.

Keywords: internal audit, KOS, software, auditing principles.